

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 005.7

DOI: <https://doi.org/10.32847/business-navigator.60-1>**Ломоносова О.Е.**

кандидат економічних наук, доцент,
завідувач кафедри економіки
*Херсонська філія Національного університету
кораблебудування імені адмірала Макарова*

Lomonosova Oksana

*Kherson Branch,
Admiral Makarov National University of Shipbuilding*

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ АДАПТАЦІЇ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ДО ЗМІН ЗОВНІШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА: СУТНІСТЬ ТА ОСНОВНІ ФАКТОРИ

Ломоносова О.Е. Теоретичні аспекти адаптації закладів вищої освіти до змін зовнішнього середовища: сутність та основні фактори. Значне змістове навантаження, наповненість і багатогранність поняття адаптації призвело до появи різноманітності його трактування, акцентування уваги авторів на певних його сторонах. Широта досліджень набула такого розмаху, що сформувалися різноманітні, принципово різні підходи до вивчення цього питання. Останні теоретичні дослідження вказують на значну розбіжність у поглядах на них. Для закладів вищої освіти важливо забезпечити випереджувальний характер процесу адаптації, який дає змогу передбачати принципові зміни ринку, своєчасно підготуватися до їх реалізації і тим самим забезпечити відповідність компетентностей випускників закладів вищої освіти його вимогам, високий рейтинг університетів, академій та інститутів та їх конкурентоспроможність. Для забезпечення ефективного реагування закладів вищої освіти на зміни, що відбуваються, та на очікувані чи можливі зміни, своєчасної підготовки заходів з адаптування та виділення необхідних коштів має бути створена відповідна інформаційна система. В статті в укрупненому вигляді наведений її можливий варіант. Серед основних факторів, на які заклади вищої освіти змушені відповідати адаптаційними змінами, передусім, слід виділити групи економічних, інституційних і демографічних факторів.

Ключові слова: вища освіта, заклади вищої освіти, адаптація організацій, адаптація закладів вищої освіти, інформаційне забезпечення адаптації.

Ломоносова О.Э. Теоретические аспекты адаптации высших учебных заведений к изменениям внешней среды: сущность и основные факторы. Значительная нагрузка, наполненность и многогранность понятия адаптации привело к появлению разнообразия ее трактовок, акцентированию внимания авторов на определенных ее сторонах. Широта исследований приобрела такой размах, что сформировались различные, принципиально разные подходы к изучению этого вопроса. Последние теоретические исследования указывают на значительное расхождение во взглядах на них. Для высших учебных заведений важно обеспечить опережающий характер процесса адаптации, позволяющий предвидеть принципиальные изменения рынка, своевременно подготовиться к их реализации и тем самым обеспечить соответствие компетенций выпускников высших учебных заведений его требованиям, высокий рейтинг университетов, академий и институтов и их конкурентоспособность. Для обеспечения эффективного реагирования высших учебных заведений на происходящие, ожидаемые или возможные изменения, своевременной подготовки мероприятий по адаптации и выделению необходимых средств должна быть создана соответствующая информационная система. В статье в укрупненном виде приведен ее возможный вариант. Среди факторов, на которые высшие учебные заведения вынуждены отвечать адаптационными изменениями, прежде всего, следует выделить группы экономических, институциональных и демографических факторов.

Ключевые слова: высшее образование, высшие учебные заведения, адаптация организаций, адаптация высших учебных заведений, информационное обеспечение адаптации.

Lomonosova Oksana. Theoretical aspects of higher education institutions' adaptation to changes in the external environment: the essence and key factors. The analysis of contemporary economic and social literature shows the lack of unambiguous and generally accepted understanding of the concept of adaptation. It is connected

with the complexity and multifaceted nature of the concept itself, as well as its manifestations. The purpose, tasks, and peculiarities of the organization whose adaptation is considered, as well as the specificity of its functioning, have considerable value at the same time. Significant content load, versatility of the concept of adaptation have led to a variety of its interpretation, focusing the attention of the authors on certain aspects. The broad scope of research enabled to form principally different approaches to the study of this issue. Recent theoretical studies indicate a significant difference in views on them. Adaptation of higher education institutions is understood as its reaction, which is a purposeful process of forced adaptation to current and projected changes in the environment to ensure effective implementation of the requirements of consumers of educational services and the competitiveness in the market. Higher education institutions need to ensure the forestalling nature of the adaptation process, which allows anticipating fundamental changes in market requirements, preparing for their implementation, and thus ensures compliance with the competencies of graduates of higher education institutions, the high ranking of universities, academies and institutes and their competitiveness. The process of adaptation of the higher education institutions to the changing external environment must be permanent, constant. There should be created the appropriate information system, able to ensure the effective response of higher education institutions to the current, expected, or possible changes, well-timed preparation for adaptation and allocation of the necessary funds. Its possible enlarged version is given in the article. Among the main factors to which higher education institutions had to respond with adaptive changes after Ukraine's independence and transition to a market economy, first of all, the groups of economic, institutional, and demographic factors should be identified.

Key words: higher education, institutions of higher education, adaptation of organizations, adaptation of institutions of higher education, information support of adaptation.

Постановка проблеми. Висока динамічність трансформаційних процесів у господарському комплексі країни значно підвищує рівень їх невизначеності і тим самим сприяє виникненню додаткових загроз діяльності суб'єктів господарювання. В таких умовах ефективність функціонування підприємств, організацій, установ визначається їх здатністю правильно оцінювати ринкові зміни, що відбуваються, своєчасно реагувати на них, визначаючи оптимальні напрямки свого розвитку. Особливе значення при цьому набуває здатність організацій до адаптації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання адаптації економічних систем та їх суб'єктів піднімаються у роботах представників соціологічного, правового та еволюційного інституціоналізму, поведінкового напрямку, теорії влади, організаційної етології та ін. Серед найвідоміших дослідників варто виділити Т. Веблена, Р. Коуза, Дж. Марча, Р. Нельсона, Д. Норта, Р. Сайерта, С. Уінтера, Дж. Ходжсона, В. Бархатова, В. Дементьєва, О. Колодіну, П. Круша, В. Марченко, Е. Миколенка, Е. Ніколаєву, Д. Плетньова, В. Полтеровича та ін.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз існуючих дефініцій адаптації організацій до змін зовнішнього середовища, формулювання на цій основі авторського трактування сутності адаптації на закладів вищої освіти та визначення основних факторів зовнішнього середовища, що впливали на заклади вищої освіти після здобуття Україною незалежності і які продовжують залишатися актуальними і у цей час.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «адаптація» в економічній та соціальній літературі відноситься до найбільш вживаних. З'явившись у другій половині XIX сторіччя у біології та фізіології, він розповсюдився на інші науки і набув статусу загальнонаукового поняття. У загальноприйнятому сенсі адаптація (від пізнолат. *adaptation* – приладжування, пристосування; лат. *adapto* – пристосовую) означає процес пристосування системи до зовнішнього оточення.

Нині термін «адаптація», крім біології та фізіології, застосовується в економічних, соціальних, технічних

галузях знань, в освіті, культурі та мистецтві, законодавстві тощо. Цілком очевидно, що розуміння цього терміну в різних науках та сферах діяльності має певні відмінності, однак в його основі у переважній частині випадків лежить уявлення про пристосування живих організмів, їх органів, груп, технічних пристроїв, інформації тощо до змін. При цьому в деяких випадках адаптація означає пристосування або звикання живих організмів тощо до нових умов оточуючого середовища, дії певних факторів, режимів праці, або автоматичні зміни, наприклад, режимів роботи технічних пристроїв залежно від змінюваних умов, або примусове змінення стану, зокрема, приведення законодавства до певних стандартів.

В економіці при широкому трактуванні адаптації вона розуміється як «пристосування економічної системи до реальних умов» [2, с. 13]. Прикладом більш повного визначення може бути те, що наведене в «Економічній енциклопедії» [7, с. 24]. Згідно з ним, адаптація – це «пристосування економічної системи та її окремих суб'єктів, працівників до умов зовнішнього середовища, що змінюються, виробництва, праці, обміну, життєвих потреб населення ... нових відносин».

Аналіз сучасної економічної та соціальної літератури свідчить про відсутність у цей час однозначного та загальноприйнятого розуміння поняття адаптації. Це пов'язано зі складністю та багатоаспектністю самого поняття, а також його проявів. Немале значення має мета та завдання, особливості самої організації, адаптація якої розглядається, а також специфіка її функціонування.

Значне змістове навантаження, наповненість і багатогранність поняття адаптації призвело до появи різноманітності його трактування, акцентування уваги авторів на окремих його сторонах. У деяких випадках даються декілька трактувань цього терміну. Наприклад, С. А. Галушко, характеризуючи адаптацію як «комплексне явище реагування підприємства» (докладніше див. нижче), при цьому одночасно пропонує також розглядати її декілька окремих аспектів, даючи визначення адаптації як процесу, як результату, як ресурсу і як здатності [6, с. 21].

Широта досліджень набула такого розмаху, що сформувалися різноманітні, принципово різні підходи до вивчення цього питання. Останні теоретичні дослідження вказують на значну розбіжність у поглядах на них.

Найчастіше адаптація розуміється як певний процес, наприклад, як «сукупність процесів пристосування до змін, реалізованих в підсистемах підприємства, швидкість і ефективність яких залежить від рівня адаптивності діяльності підприємства» [15, с. 87]. С. Б. Алексеев пише, що «адаптація підприємства – це процес розробки і реалізації дій, спрямованих на зміни внутрішнього середовища підприємства згідно з вимогами зовнішнього середовища» [1, с. 6]. Адаптацію дійсно слід вважати процесом. Про це формально свідчить те, що цей термін є дієсловом, а воно, як відомо, відображає поняття дії або стану як процесу.

Є. Пастухова [11, с. 78-79] розкриває сутність адаптації у різних аспектах. При цьому вона має на увазі широкий сенс розглядуваного поняття. Під адаптація розуміються, по-перше, якісні ознаки економічної системи, її підсистем і окремих компонент, що забезпечують виживання систем у конкретних умовах зовнішнього середовища. Серед них виділяються: якісні (властивість, спроможність), що забезпечують можливості здійснювати звичні види діяльності; сукупність характеристик, спрямованих на підтримку цілісності, стабільності, стійкості системи; безпека, яка сприяє захисту інтересів системи, гармонізації інтересів держави, господарюючих суб'єктів, особистості. По-друге, автор, змішуючи поняття, характеризує адаптацію як адаптивність, зумовлену всією організацією системи, її специфічними особливостями, що досягається за рахунок потенційних можливостей і спроможності реагувати на зміни, здатністю до постійного оновлення, дотримання етичних норм та наявності змінюваних внутрішніх ідеалів, мотивацій, цінностей, задач, отримання нових навиків, умінь, знань, технологій. По-третє, адаптація уявляється як безперервний процес взаємодії і пристосування, «підналаштування» соціально-економічної системи, її підсистем і окремих адаптаційних ознак до змін середовища. Таке комплексне визначення, на нашу думку, маскує сутність аналізованого поняття, не дозволяючи дати йому чітку характеристику.

Нерідко під адаптацією розуміють реакцією певної системи на зміну умов функціонування. Зокрема, С. Б. Виноградський вважає, що адаптація – це «така реакція системи на зміну умов діяльності, яка протидіє наявному або можливому зниженню ефективності функціонування системи» [5, с. 4]. Для закладів вищої освіти (ЗВО) такий підхід не відображає усі аспекти адаптації до змін зовнішнього середовища. Це пояснюється необхідністю постійного відслідковування закладами вищої освіти тенденцій розвитку науки, техніки, інших сфер діяльності з метою забезпечення підготовки компетентних фахівців, а також свого подальшого розвитку. Певне гальмування роботи у цьому напрямку у короткостроковому періоді, зазвичай, не призводить до негативних наслідків. Науково-технічні фактори зовнішнього середовища, здебільшого, не несуть для ЗВО загрози, не протидіють їх функціонуванню. Тому вищенаведене трактування, якщо з ним погодитися в принципі, доцільно розширити і додати до нього можливість здійсненості позитивної реакції

на перспективи розвитку організації, що з'явилися внаслідок змін зовнішнього середовища.

Необхідно відзначити, що термін «реакція» означає відповідь на якесь подразнення, вплив [3, с. 1018], тобто дія у відповідь на якийсь вплив. Термін «процес» характеризується як «сукупність послідовних дій, засобів, спрямованих на досягнення певного наслідку» [3, с. 997]. Тому, на наш погляд, «термін» процес уявляється узагальнюючим поняттям, але «термін» реакція також може використовуватися для визначення сутності адаптації.

О. П. Кавтиш характеризує адаптацію як явище і форму розвитку систем, що «містить у собі різноманітність мінливих умов зовнішнього та внутрішнього середовища, до яких система може пристосовуватись, її здатність до збереження стійкості, сам процес адаптації та його результати, які полягають у формуванні стійких характеристик системи протягом усього періоду її існування під впливом умов середовища, а також здійснення впливу на нього» [9, с. 315]. Тут слід звернути увагу на два моменти. По-перше, термін «явище» означає подію, факт, будь-який вияв змін, реакції, перетворень [3, с. 1421], а також зовнішнє вираження сутності предметів, процесів; безпосереднє відображення речі в чуттєвому сприйнятті, прояв сил, процесів і т. п. [13]. Явище свідчить про певні процеси, є їх відображенням, наслідком. По-друге, щодо «форми розвитку систем», зазначимо, що адаптація далеко не завжди несе в собі можливість розвитку. Тому більш прийнятним як змістову основу розглядуваного поняття брати термін «процес».

Так само, явищем називають адаптацію й інші дослідники. Зокрема, С. А. Галушко пише, що адаптація – це «комплексне явище реагування підприємства на зміни внутрішнього та зовнішнього середовища для досягнення каскаду цілей (виживання, збереження досягнутого, розвитку)» [6, с. 21]. Позитивним моментом у цьому трактуванні адаптації є визначення комплексності та ієрархії цілей. Водночас, як вже показано, не можна називати адаптацію явищем.

Для визначення основних варіантів і відмінностей між різними трактуваннями поняття «адаптація» Ячменева В. М. та Османова З. О. здійснили їх морфологічну класифікацію. Внаслідок цього ними були виділені ключові слова, які дають уявлення про застосовувані науковцями підходи, у тому числі механізм (функціонування), зрушення (функції), процес (зміни параметрів, структур і властивостей системи), пристосування (економічних систем та її окремих суб'єктів, працівників), здатність (виявляти цілеспрямовану поведінку для пристосування), якісні ознаки (забезпечення виживання та видозміни) [15, с. 86]. Слід зауважити, що ці ключові слова по суті являють собою змістову основу розглядуваного поняття і дають уявлення, що саме являє собою адаптація, що лежить в її основі, без уточнення її властивостей. Ще раз підкреслимо, що існує багато й інших, відмінних від розглянутих підходів до визначення поняття адаптації.

С. М. Фазульянова сутність адаптації вищої школи у суспільстві, що трансформується, формулює не як просте виживання, а як розширення інноваційного науково-технічного потенціалу суспільства та його економіки «і в забезпеченні реалізації цього потенціалу, по-перше, у кадрах; по-друге, в технологіях; по-третє,

в організації впровадження науково-технічних досягнень на світовому рівні» [12, с. 10]. Незважаючи на неточності і відсутність чіткої характеристики поняття адаптації, це визначення заслуговує на увагу, оскільки несе слушну думку про відображення у визначенні розглядуваного терміну призначення ЗВО в сучасному суспільстві. Саме на останнє має бути спрямована адаптація університетів, академій та інститутів, хоча у цей час ще далеко від цього.

З урахуванням специфіки діяльності закладів вищої освіти, в результаті власних досліджень нами визначено, що адаптація ЗВО – це його реакція, яка являє собою цілеспрямований процес вимушеного пристосування до поточних і прогнозованих змін зовнішнього середовища з метою забезпечення ефективного виконання вимог споживачів освітніх послуг і власної конкурентоздатності на ринку.

Дослідники справедливо відмічають, що суперечливі зміни оточення суб'єктів господарювання вимагають внутрішніх перетворень у різних напрямках, а погодженість таких перетворень буде досягатися шляхом розробки та реалізації довгострокових стратегій. Проте у практиці господарювання більшого значення надається забезпеченню оперативних (на короткострокову перспективу) реакцій на зміни оточення, а не деталізації довгострокових стратегій.

На наш погляд, такі підходи до внутрішніх адаптаційних перетворень у закладах вищої освіти є неприйнятними. Враховуючи специфіку освітньої діяльності, необхідність її прогнозування на перспективу до 10-ти і більше років, планування внутрішніх перетворень ЗВО необхідно здійснювати на довгостроковій основі, а оперативні заходи у процесі безперервного пристосування до змін зовнішнього середовища повинні розглядатися як реакція на поточне уточнення раніше запрогнозованих змін на ринку освітніх послуг, регулятивні вимоги нових законодавчих чи нормативних актів органів державного управління та місцевого самоврядування тощо і відповідне коригування процесу адаптації. Тим самим забезпечуватиметься не наздоганяючий характер процесу адаптації, який аргіогі ставить ЗВО у стан відстаючого від вимог ринку освітніх послуг, а випереджувальний, що дає змогу передбачати принципи зміни вимог ринку, своєчасно підготуватися до них і тим самим забезпечити відповідність компетентностей випускників ЗВО вимогам, ринку, високий рейтинг ЗВО та його конкурентоспроможність.

Висока динамічність зовнішнього середовища і зумовлений, у тому числі і нею, процес реформування освітньої галузі вимагають від закладів вищої освіти якісно нових зусиль щодо досягнення відповідності внутрішнього середовища зовнішнім умовам, що змінюються. Якість підготовки фахівців, відповідність навчального процесу новим вимогам багато в чому залежать від спроможності освітнього закладу до адаптації. В сучасних умовах забезпечення адаптивності організацій до змін умов діяльності та функціонування, змінюваних вимог ринку, розвитку науково-технічного прогресу стає не тільки обов'язковою умовою, але й одним з основних критеріїв ефективності роботи організації.

Вирішуючи питання адаптації закладу вищої освіти до змін зовнішнього середовища, варто звернутися до досвіду країн світу щодо формування концептуального бачення інноваційного розвитку сфери вищої освіти як

основної детермінанти соціально-економічного розвитку країн в умовах становлення інформаційної економіки, – пропонують П. Якубек, І. Шапошникова та К. Шапошников. У середині ХХ ст. в розвитку вищої освіти більшості країн визначилось два ключових фактори, які не підходили до традиційних систем: по-перше, освіта почала відставати від темпів розвитку науки, техніки та оновлення сучасних знань; по-друге, у зв'язку із значними соціокультурними зрушеннями у ХХ ст. вища освіта стала масовою. У той час визначалося багато напрямів у реформуванні кількісних та якісних змін в сфері вищої освіти різних країн світу. Орієнтація вищої освіти на засвоєння певної системи знань, яка була традиційною й ефективною ще декілька десятиліть тому, в сучасних умовах не відповідає необхідному соціальному замовленню, яке потребує отримання на виході самостійних, ініціативних та відповідальних осіб, які здатні раціонально взаємодіяти при реалізації складних соціально-економічних та виробничих завдань [8; 10; 14, с. 90].

Процес пристосування ЗВО до мінливого зовнішнього середовища повинен бути перманентним, постійним. Безумовно, існують певні етапи у цьому виді управлінської діяльності, під час яких потрібно докладати більше зусиль на тому чи іншому напрямку. Для забезпечення ефективного реагування ЗВО на зміни, що відбуваються, та на очікувані чи можливі зміни, своєчасної підготовки заходів з адаптування та виділення необхідних коштів має бути створена відповідна інформаційна система. Можливий варіант інформаційного забезпечення процесу адаптації в укрупненому вигляді наведений на рис. 1.

На наш погляд, специфіка та особливості діяльності вітчизняних закладів вищої освіти вказують на те, що їх адаптація до змін зовнішнього середовища може здійснюватися, перш за все, з урахуванням концепції гнучкого управління, яка бере свій початок з теорії «ситуаційного управління». Не менш актуальною для ЗВО може бути і концепція випереджального управління, яка дозволяє освітньому закладу за умови використання різних методів прогнозування визначати вимоги до компетентностей фахівців у перспективі та вживати превентивні заходи із забезпечення відповідності компетентностей студентів-випускників вимогам суспільства, його економічної сфери. В процесі адаптації вітчизняні ЗВО можуть сприятися і на концептуальний підхід до комплексного управління, який поєднує елементи чотирьох управлінських підходів: маркетингового, системного, ситуаційного та стратегічного.

Серед основних факторів, на які заклади вищої освіти змушені були відповідати адаптаційними змінами після здобуття Україною незалежності і переходу на рейки ринкової економіки, передусім, слід виділити групи економічних, інституційних і демографічних факторів.

До основних економічних факторів відносяться:

- хронічне недофінансування вищої освіти, яке мало місце ще за часів радянського Союзу;
- стрімке входження українських ЗВО до ринкової економіки, розвиток ринку освітніх послуг вищої освіти;
- загострення конкуренції ЗВО за студентів, державне фінансування, залучення кваліфікованих науково-педагогічних працівників з науковими ступенями та вченими званнями, необхідного профілю, вплив на підприємства:

Рис. 1. Інформаційне забезпечення процесу адаптації соціально-економічної системи

Джерело: складено автором

- неперервне зростання цін на товари та послуги;
- необхідність забезпечення встановлених державою вимог до рівня оплати праці науково-педагогічних працівників, навчально-допоміжного та іншого персоналу в умовах дотримання суворого режиму економії;
- недостатній рівень оплати праці викладачів, що не відповідає кваліфікації, напруженості їх праці та вимогам, які постійно підвищуються;
- скорочення державного фінансування науково-дослідних робіт;
- відмова підприємств від фінансування науково-дослідних досліджень через різке падіння рівня виробництва і брак коштів, замовлення розробок закладам вищої освіти лише у випадку швидкої «віддачі» від них;
- значене розширення мережі відокремлених структурних підрозділів ЗВО тощо.

Головними інституційними факторами, починаючи з 1990-х років були:

- неодноразові зміни вітчизняного законодавства в сфері вищої освіти;
- введення ступеневої вищої освіти і виділення освітньо-кваліфікаційних рівнів молодшого спеціаліста, бакалавра, спеціаліста, магістра;
- включенням до складу вищої освіти технікумів і училищ;

- декілька змін структури спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців;
- постійні вимоги до підвищення якості підготовки фахівців при недостатньому для цього фінансуванні;
- неодноразове підвищення ліцензійних вимог і т. д.

Демографічний фактор, який зумовлений демографічною кризою, що призвела до суттєвого скорочення кількості випускників загальноосвітніх шкіл. Внаслідок цього, починаючи з 2007-2008 навчального року і до теперішнього часу, відбувається зменшення чисельності студентів, а також падіння доходів, отримуваних від надання платних освітніх послуг.

Висновки. Різноманіття пропозицій щодо трактування поняття адаптації організацій до змін зовнішнього середовища, з одного боку, дає змогу отримати комплексне, багатогранне уявлення про його сутність. З іншого боку така ситуація утруднює проведення досліджень проблем, пов'язаних з адаптацією, змушуючи авторів починати свої розробки не тільки з демонстрації своєї позиції, а й з аналізу існуючих дефініцій. У зв'язку з цим, у подальшому доцільним є проведення уніфікації розглядуваного поняття і виявлення особливостей адаптації закладів вищої освіти.

Список використаних джерел:

1. Алексеев С.Б. Формування адаптивного управління підприємствами вугільного машинобудування : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.06.01 – економіка, організація та управління підприємствами. Донецьк, 2003. 21 с.
2. Большой экономический словарь / под ред. А.Н. Азрилияна. 4-е изд. доп. и перераб. Москва : Институт новой экономики, 1999. 1248 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. Бусел В.Т. Київ, Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. 1440 с.

4. Буднік М.М. Адаптація промислових підприємств до ринкових умов господарювання : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.06.01 – економіка, організація та управління підприємствами. Харків : Харківський державний економічний університет, 2002. 19 с.
5. Виноградський С.Б. Організація системи адаптивного менеджменту фірми ринку : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.06.02 підприємництво, менеджмент та маркетинг. Донецьк, 2001. 22 с.
6. Галушко С.А. Анализ и совершенствование организационно-экономического механизма адаптации предприятия (на примере агрохолдинга Краснодарского края). *Вектор науки ТГУ. Серия : Экономика и управление*. 2017. № 3(30). С. 19–25.
7. Економічна енциклопедія : у 3 т. / редкол. : Мочерний С.В. (відп. ред.). Київ : Видавн. центр «Академія», 2000. Т. 1. 864 с.
8. Захаревич Г.О. Державне кредитування здобуття вищої освіти: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Економічний часопис-XXI*. URL: <http://soskin.info/ea/2011/9-10/201117.html> (дата звернення: 16.09.2020).
9. Кавтиш О.П. Адаптаційний механізм корпорацій: суть і особливості реалізації. Адаптаційний механізм корпорацій: суть і особливості реалізації. *Бізнес Інформ*. 2013. № 7. С. 313–320.
10. Кобылянская И.В. Организация системы освіти в Испании. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2011. № 4. С. 60–65.
11. Пастухова Е.А. Адаптация экономической системы к изменениям внешней среды. *Современные наукоемкие технологии*. 2006. № 5. С. 77–88. URL: <https://www.top-technologies.ru/ru/article/view?id=22812> (дата звернення: 010.09. 2020).
12. Фазульянова С.Н. Социально-организационная адаптация высшей технической школы в современной России (региональный аспект) : дис. ... канд. социолог. наук : специальность 22.00.04 – социальная структура, социальные институты и процессы. Пенза, 2004. 210 с.
13. Явление. Толковый словарь Кузнецова. URL: <http://endic.ru/kuznecov/Javlenie-70118.html> (дата звернення: 07.09.2020).
14. Якубек П.А., Шапошникова І.В., Шапошников К.С. Напрямки адаптації світового досвіду розвитку вищої освіти в Україні в період становлення інформаційної економіки. *Науковий вісник «Полісся»*. 2019. № 1(17). С. 78–84.
15. Ячменева В.М., Османова З.О. Адаптивность и адаптация: сравнительная характеристика понятий в контексте управления деятельностью предприятия. *Экономика строительства и природопользования*. 2017. № 4(65). С. 85–91.

References:

1. Aliksieiev S.B. Formuvannya adaptivnoho upravlinnia pidpriemstvamy vuhilnoho mashynobuduvannya: avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk : 08.06.01 – економіка, організація та управління підприємствами. Donetsk, 2003. 21 s.
2. Bol'shoj jekonomicheskij slovar' / pod red. A. N. Azrilijana. 4-e izd. dop. i pererab. M.: Institut novej jekonomiki, 1999. 1248 s.
3. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy / uklad. i holov. red. Busel V.T. Kyiv, Irpin: VTF «Perun», 2001. 1440 s.
4. Budnik M.M. Adaptatsiia promyslovykh pidpriemstv do rynkovykh umov hospodariuvannya: avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk : 08.06.01 – економіка, організація та управління підприємствами. Kharkiv: Kharkivskiy derzhavnyi ekonomichnyi universytet, 2002. 19 s.
5. Vynohradskiy S.B. Orhanizatsiia systemy adaptivnoho menedzhmentu firmy rynku: avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: 08.06.02 pidpriemnytstvo, menedzhment ta marketynh. Donetsk, 2001. 22 s.
6. Galushko S.A. Analiz i sovershenstvovanie organizacionno-jekonomicheskogo mehanizma adaptacii predpriyatija (na primere agroholdinga Krasnodarskogo kraja). *Vektor nauki TGU. Serija: Jekonomika i upravlenie*. 2017. № 3(30). S. 19–25.
7. Ekonomichna entsyklopediia : u 3 t. / redkol.: Mochernyi S.V. (vidp. red.). Kyiv: Vydavn. tsentr «Akademiiia», 2000. T. 1. 864 s.
8. Zakharevych H.O. Derzhavne kredytuvannya zdobuttia vyshchoi osvity: vitchyzniani ta zarubizhnyi dosvid. *Ekonomichni chasopys-XXI*. URL: <http://soskin.info/ea/2011/9-10/201117.html> (accessed: 16.09.2020).
9. Kavtysh O.P. Adaptatsiinyi mekhanizm korporatsii: sut i osoblyvosti realizatsii. Adaptatsiinyi mekhanizm korporatsii: sut i osoblyvosti realizatsii. *Biznes Inform*. 2013. № 7. S. 313–320.
10. Kobylianska, I.V. Orhanizatsiia systemy osvity v Ispanii. *Zbirnyk naukovykh prats Khmelnytskoho instytutu sotsialnykh tekhnologii Universytetu «Ukraina»*. 2011. № 4. S. 60–65.
11. Pastuhova E.A. Adaptacija jekonomicheskoy sistemy k izmenenijam vneshnej sredy. *Sovremennye naukoemkie tehnologii*. 2006. № 5. S. 77–88. URL: <https://www.top-technologies.ru/ru/article/view?id=22812> (accessed: 010.09. 2020).
12. Fazul'janova S.N. Social'no-organizacionnaja adaptacija vysshej tehniczeskoy shkoly v sovremennoj Rossii (regional'nyj aspekt): dis. ... kand. sociolog. nauk: special'nost' 22.00.04 – social'naja struktura, social'nye instituty i processy. Penza, 2004. 210 s.
13. Javlenie. Tolkovyj slovar' Kuznecova. URL: <http://endic.ru/kuznecov/Javlenie-70118.html> (accessed: 07.09.2020).
14. Yakubek P.A., Shaposhnykova I.V., Shaposhnykov K.S. Napriamky adaptatsii svitovoho dosvidu rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini v period stanovlennia informatsiinoi ekonomiky. *Naukovyi visnyk «Polissia»*. 2019. № 1(17). S. 78–84.
15. Jachmeneva V.M., Osmanova Z.O. Adaptivnost' i adaptacija: sravnitel'naja harakteristika ponjatij v kontekste upravlenija dejatel'nost'ju predpriyatija. *Ekonomika stroitel'stva i prirodopol'zovaniya*. 2017. № 4(65). S. 85–91.